

Hefboom naar sociale hervormingen? Bekwaamheidskiesrecht als surrogaat voor algemeen stemrecht, 1883-1893

Frederik DHONDT
Hoofddocent Vrije Universiteit Brussel
Vrijwillig medewerker UGent

Inleiding

‘Le droit électoral n’est pas un droit personnel, mais un droit politique’

Minister van Justitie Jules Bara, 13 augustus 1883¹

De sociale wetgeving in België kent een eerste voorzichtige manifestatie in de ‘belle époque’, of de decennia rond de wisseling van de negentiende en de twintigste eeuw.² De stopzetting van het trucksysteem, de creatie van de ‘goedmannenraden’, de afschaffing van kinderarbeid, de beperking van nachtarbeid, de verplichte zondagsrust of nog de risicoaansprakelijkheid van de werkgever voor schade veroorzaakt door arbeidsongevallen³ zijn bekende mijlpalen. De klassieke liberale opvatting van de overeenkomst tussen individuele werknemer en ‘patron’ als een verhouding tussen gelijken, werd geleidelijk verlaten ... omdat het niet anders kon. De onderzoekscommissie naar het lot der arbeiders die in 1886 verslag uitbracht, moest vaststellen dat het niet was verbeterd sinds 1843.⁴ Gewelddadige confrontaties tussen arbeiders, ordediensten en het leger, met meerdere doden, leidden in 1886 en 1893 tot verbeteringen.⁵

De eerste golf echt transformerende hervormingen, die ingrijpen op de loonvorming en dus de vrije markt inkapselen in een systeem van onderhandeling tussen werknemers en werkgevers, kwam pas na Wereldoorlog I en de invoering van het Algemeen Enkelvoudig (mannen)Stemrecht (AES). De achturedag, de stakingsvrijheid en de paritaire comités werden geprezen als socialistische overwinningen. Dit klassieke overzichtsbeeld koppelt politieke participatie aan bescherming van werknemers.⁶ Het Algemeen Meervoudig Stemrecht (AMS, 1893) bracht de Belgische Werkliedenpartij (BWP) in het parlement en noopte de katholieke partij tot de uitbouw van een eigen ‘antisocialistische’ en paternalistische vakbeweging, die met christendemocratische volksvertegenwoordigers een eigen drukingsgroep kreeg.

In 1831 huldigde de Belgische grondwetgever de formele gelijkheid van de burger voor de wet, maar zeker niet een gelijk recht om deel te nemen aan de collectieve besluitvorming. Op basis van cijns konden de ‘zeer gegoeden’ deelnemen aan de verkiezingen voor de constituanten.⁷ Op verzoek van de liberalen werd de eenmalige toevoeging van zeer elitaire ‘capacitaire’ kiezers (‘advocaten,

¹ *Journal de Bruxelles*, 14 augustus 1883 [verder: JB].

² B.S. CHLEPNER, *Cent ans d’histoire sociale en Belgique*, Bruxelles, Editions de l’ULB, 1972.

³ B. DEBAENST, *Een proces van bloed, zweet en tranen! Juridisering van arbeidsongevallen in de negentiende eeuw in België*, Brussel, KVAB, 2011.

⁴ M.-A. PIERSON, *Histoire du socialisme*, Bruxelles, IEV, 1953, 96.

⁵ G. DENECKERE, *Sire, het volk mort: sociaal protest in België, 1831-1918*, Antwerpen, Hadewijch, 1997.

⁶ PIERSON, *Histoire*, 103.

⁷ R. VAN EENOO, ‘De evolutie van de kieswetgeving in België van 1830 tot 1919’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 92 (1979), 333.

pleitbezorgers, notarissen, dokters, professoren') niet meer weerhouden in de kieswet.⁸ De participatie was vanaf de Gemeentewet van 1836 wel groter voor de verkiezingen van de gemeenteraden. Dit bleek zowel uit de cijns- als uit de leeftijdsgrens, die met 21 jaar vier jaar lager lag dan voor de Kamerverkiezingen.⁹

De invoering van het capaciteitskiesrecht met de wet van 24 augustus 1883 was een poging om de democratisering geleidelijk te laten verlopen. Wie een diploma lager onderwijs had behaald maar onder de cijnsgrens zat, mocht stemmen. De capaciteit kon blijken uit een beroepsactiviteit, een behaald diploma, maar ook uit een speciaal examen.¹⁰ De verkiezing van Lodewijk Napoleon Bonaparte tot Frans president in december 1848 werd gezien als een waarschuwing: als algemeen stemrecht leidt tot 'cesarisme', is het dan wel wenselijk?¹¹ Welke kansen op machtsherstel waren er voor de 'oude' machtigen uit de pre-industriële samenleving op het platteland, als 'fanatieke en onwetende' burgers zouden stemmen?¹² Een diploma lager onderwijs was voldoende om een onderscheid te maken. De leerplicht was met andere woorden absoluut nog niet in zicht.¹³

De hervorming van 1883 dwong de politieke partijen – nog voor de eerste grondwetsherziening – om zich om te vormen tot machines van politieke socialisering. 'Het volk' was immers tot dan toe buiten beeld gebleven, op katholieke (boeren) en liberale (cafébazen) doelgroepen na. Dit had sociale en dus ook taalkundige gevolgen. De politiek rekruteerde uit de burgerij, die ook in Vlaanderen verfranst was.¹⁴

Deze bijdrage gaat in op het debat rond het capacitair stemrecht (I) in pers en parlement, en toont de aanpassing van het politieke organisatiewezen aan de hervorming, die tien jaar later uitloopt op een nieuw discriminerend systeem, het AMS (II). Achteraf bekeken kon het capacitair stemrecht niets anders zijn dan een transitiefase, of een '*palliatif*' van de progressieve liberalen, die hoopten dat arbeiders met een diploma voldoende loyaal aan de sociaaleconomische ordening zouden blijken, om zo een doorbraak van het 'socialistisch municipalisme' te voorkomen.¹⁵ De liberale meerderheid slaagde er echter niet in om electoraal succes te boeken. De Gentse krant *La Flandre Libérale* had het zelfs over '*la loi malheur*'.¹⁶ In 1884 viel het laatste homogeen liberale ministerie.¹⁷

Het onderwerp leek me passend om meerdere redenen. Uiteraard geldt de interesse van Wilfried Rauws voor het verleden van het arbeidsrecht als een logisch aanknopingspunt. Ondergetekende hoorde de gevierde voor het eerst spreken op het congres dat op 21 juni 2012 werd georganiseerd op de Gentse Rechtsfaculteit rond de arbeidsovereenkomst, met een glashelder referaat over het onderscheid arbeider/bediende. Later heb ik Wilfried aan de Vrije Universiteit Brussel leren kennen als

⁸ Art. 3, Besluit van het Voorlopig Bewind van 8 oktober 1830, E. WITTE, *Politieke machtsstrijd in en om de voornaamste Belgische steden, 1830-1848*, I, Brussel, Pro Civitate, 1973, 55 [Verder: WITTE, *Machtsstrijd*]; VAN EENOO, 'De evolutie', 336.

⁹ Tot dan toe kon slechts 1,8% van de stedelijke bevolking stemmen. WITTE, *Machtsstrijd*, 53-57.

¹⁰ J. LORY, 'La question de la réforme électorale et la loi des capacitaires du 24 août 1883', in X (ed.) *Liber Amicorum John Gilissen*, Antwerpen, Kluwer, 1983, 249-274.

¹¹ J. STENGERS, 'Histoire de la législation électorale en Belgique', *RBPH-BTFG* 82 (2004), Nr. 1-2, 252.

¹² *Ibid.*

¹³ E. GUBIN & P. LEFEVRE, 'Obligation scolaire et société en Belgique au XIXe siècle. Réflexions à propos du premier projet de loi sur l'enseignement obligatoire', *RBPH-BTFG* 63 (1985), nr. 2, 324-376.

¹⁴ STENGERS, 'Histoire', 252.

¹⁵ E. WITTE, 'Tussen experiment en correctief. De Belgische gemeentelijke kieswetgeving in relatie tot het nationale kiesstelsel', in: X. (ed.), *De gemeenteraadsverkiezingen en hun impact op de Belgische politiek, 1890-1970*, Brussel, Gemeentekrediet, 1992, 14 [Verder: 'Experiment'] 22-23.

¹⁶ *La Flandre Libérale*, 11 juni 1884 [verder: *FL*].

¹⁷ E. LAMBERTS & J. LORY (eds.), *1884 : un tournant politique en Belgique*, Bruxelles, FUSL, 1986.

decaan en collega. Uit de discussies die hieronder volgen, blijkt dat de vooroordelen rond de inferioriteit van arbeiders die legio waren bij de burgerlijke klasse in de late negentiende eeuw, niet enkel werden geprojecteerd op hun economische situatie, maar ook op culturele kenmerken. De burgerlijk-liberale angst voor overrompeling door een manipuleerbare en gezagsgetrouwe massa werd geprojecteerd op het confessioneel onderwijs, als verlengstuk van de Kerk, terwijl het officieel onderwijs werd gezien als een garant voor de vorming van autonome en kritisch denkende burgers. Sommige redeneringen komen vandaag schokkend over. De onderliggende band tussen onderwijs en maatschappelijke situatie blijft echter actueel. Voor ons quasi onvoorstelbare verschillen in sociaaleconomische en politieke macht, niet een 'natuurlijke' ongelijkheid, verklaren het kiesstelsel.

I. Capacitair stemrecht (Wet van 24 augustus 1883)

A. 'Une affaire essentiellement de bourgeois': verkiezingen onder het censitaire regime¹⁸

De Grondwet van 1831 voorzag in een cijns grens om het actief stemrecht uit te oefenen voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers.¹⁹ De cijns verschilde in functie van de levensstandaard in de verschillende kiesomschrijvingen. De kieswet van 3 maart 1831 bepaalde bijvoorbeeld een minimale grens van 30 gulden op het Antwerpse platteland, en van 80 gulden in de provinciehoofdplaats, met daar tussenin een lichte verhoging voor Mechelen (40).²⁰ De in 1842 gewijzigde gemeentewet voorzag een grens van vijftien frank in gemeenten tot tweeduizend inwoners, en van 100 frank voor gemeenten met meer dan 60000 inwoners.²¹ Kiezen was geen recht, maar een functie, waaraan voorwaarden konden worden verbonden.²²

Als reactie op de Franse februarirevolutie van 1848 schafte de wetgever de differentiële cijns voor de parlamentsverkiezingen af. Het minimum van 20 florijnen (42,32 frank) gold voortaan overal. Voor de gemeenteraadsverkiezingen werden de vijf hoogste schijven geschrapt.²³ De wet van 12 juni 1871 bracht de cijns voor de gemeenteraadsverkiezingen op tien frank, en op twintig voor de provincies.²⁴ De uitbreiding leidde tot de politisering van de middenklasse in de grote steden, met belangrijke gevolgen voor de politisering van sociaal-progressieve en 'kleinburgerlijk flamingante' kiezers.²⁵ De kwantitatieve impact was beperkt: ongeveer 110000 kiezers (op meer dan vier miljoen inwoners) oefenden het actief stemrecht uit voor de Kamerverkiezingen, of ongeveer 7% van de mannelijke

¹⁸ STENGERS, 'Histoire', 251.

¹⁹ Art. 47 Grondwet 1831.

²⁰ Art. 52, Kieswet 3 maart 1831.

²¹ Op die manier was het aantal kiezers verhoudingsgewijs groter in plattelandsgemeenten (58,5 per 1000 voor gemeenten tot 2000 inwoners) dan in steden (39,7 kiezers per 1000 inwoners in 1867) (VAN EENOO, 'De evolutie', 340). Vandaar ook de nuancering van het idee dat de verkiezingen '*une affaire de bourgeois*' waren: door de fiscale grondslag voor de cijns kwamen ook boeren en cafébazen in aanmerking die nog niet tot de hoogste sociaaleconomische klasse behoorden (STENGERS, 'Histoire', 251-252).

²² BARTHÉLÉMY, *Organisation*, 196.

²³ *Ibid.*, 78-79.

²⁴ *Ibid.*, 107. Een eerdere, liberale wet van 30 maart 1870 had ervoor gezorgd dat wie drie jaar middelbaar onderwijs had genoten, kon rekenen op een halvering van de cijns (LORY, 'La question', 256). Na de katholieke verkiezingsoverwinning van 14 juni 1870 werd dit met de wet van 12 juni 1871 verlaagd tot tien frank voor de gemeente- en twintig voor de provincieraadsverkiezingen, zonder onderscheid naar 'bekwaamheid'.

²⁵ E. WITTE, A. MEYNEN, D. LUYTEN, *Politieke geschiedenis van België, van 1830 tot heden*, Antwerpen, WPG/Manteau, 2016, 80-86, 98-102.

bevolking.²⁶ Voor de gemeenteraadsverkiezingen, daarentegen, kon vanaf 1871 reeds een kwart stemmen.²⁷

De cijns werd toegepast op de in het jaar voor de verkiezingen betaalde directe belastingen, veel bescheidener in omvang dan vandaag.²⁸ Bedragen betaald door echtgenotes en minderjarige kinderen werden gerekend bij het gezinshoofd.²⁹ Landbouwers konden voor de gemeenteraadsverkiezingen een derde van de grondbelasting van hun verhuurder aangeven (*le tiers foncier*).³⁰ Het behoeft weinig toelichting dat 'sommige kiezers uit eigen beweging een hogere belasting betaalden, de waarde van hun onroerend goed of meubels opdreven, of fictieve gegevens verstrekten'.³¹ 'Belastingwetten met electorale motieven'³² sloten via fiscale parameters priesters³³, sommige boeren³⁴ of herbergiers³⁵ uit, of verhoogden de belastingen voor de eigen achterban (!)³⁶. De ongeveer gelijke aanhang van de twee politieke partijen³⁷ en de bokkensprongen van het meerderheidssysteem leidden tot een 'corridasfeer'. Straf- (1867) en administratieve (1877) wetgeving brachten een modernisering van de kiesverrichtingen, met onder andere gedrukte kiezerslijsten en gescheiden stemhokjes.³⁸

B. Het debat in het Paleis der Natie

1. Kamer

'Le suffrage universel pur et simple qui est l'étouffement de l'intelligence sous la masse des ignorants et des incapables.'

Liberaal Kamerlid Vanderkindere³⁹

'Nous voyez-vous faire une promenade dans notre arrondissement ? Nous rencontrons M. Pierre. Nous lui disons : Etes-vous électeur ? Non. Alors vous êtes un imbécile ! ... Nous abordons M. Jean. Etes vous électeur ? Oui. Fort bien ! Vous êtes un savant, au moins un capable. Je vous salue et je vous félicite.'

Journal de Bruxelles (katholiek), 6 augustus 1883⁴⁰

Het betalen van belastingen werd in 1831 als een teken van kiesbekwaamheid gezien. De invulling van dit begrip is logischerwijs aan verandering onderhevig. Vanaf 1866 verdedigden liberale congressen een uitbreiding van het stemrecht tot wie kan 'lezen en schrijven'.⁴¹ Vandaag klinkt dit als een lage drempel.

²⁶ LORY, 'La question', 273.

²⁷ WITTE, 'Experiment', 14.

²⁸ F.G.J. THIMUS, *Traité de droit public*, vol. 2, 7, 9-10 [verder: *Traité*].

²⁹ Art. 8, Gemeentewet 1842, eerste paragraaf; art. 1, 2°, Kieswet 1831.

³⁰ Art. 8, Gemeentewet, *in fine*.

³¹ VAN EENOO, 'De evolutie', 339.

³² STENGERS, 'Histoire', 249.

³³ Door de bewoners van openbare gebouwen te ontslaan van directe belastingen (VAN EENOO, 'De evolutie', 342).

³⁴ Door boeren die net onder de cijnsgrens zaten, vrij te stellen van paardenbelasting, behoudens voor luxepaarden (*Ibid.*).

³⁵ Door de directe belasting op herbergen te herkwalficeren als een indirecte, waardoor duizenden herbergiers het stemrecht verloren. Eén kiezer op acht was in de jaren 1860 cafébaas (STENGERS, 'Histoire' 249).

³⁶ VAN EENOO, 'De evolutie', 341.

³⁷ STENGERS, 'Histoire', 250.

³⁸ VAN EENOO, 'De evolutie', 340. Tussen 1882 en 1892 werden de hoven van beroep 145000 keer gevat in het kader van het verkiezingscontentieux (STENGERS, 'Histoire', 250).

³⁹ FL, 8 augustus 1883.

⁴⁰ JB, 6 augustus 1883.

⁴¹ BARTHELEMY, *Organisation*, 91-105.

In de praktijk bleek in 1882 bij proeven afgenomen van ‘*miliciens*’ dat amper 22% in staat was de vier belangrijkste steden van het land aan te duiden. Een derde kon antwoorden op de vraag wie de wetten maakte.⁴² Katholieke parlementsleden stelden een examensysteem daarom gelijk met ‘centralisatie, bureaucratie en despotisme’.⁴³ Vooruitgang en emancipatie via onderwijs werden voorgesteld als een illusie. Eerder dan het aantal opgeleide mensen te doen aangroeien, zou het capacitair stemrecht een nieuwe gesloten groep van geprivilegieerden scheppen: enkel zij die in staat waren om over een (te hoge) lat te raken, zouden volwaardig burger zijn, niet de brave gemiddelde Belg zoals de milicien.

Liberaal kamerlid Goblet d’Alviella stelde voor om gediplomeerden van vrije (katholieke) scholen te onderwerpen aan een verplichte bijkomende test. Hij rechtvaardigde dit door te stellen dat enkel openbare scholen op wetenschappelijke manier onderwijs verstrekten. Het katholiek onderwijs, in handen van jezuïeten, nonnen en bisschoppen, zou zich beperken tot verplichte aanwezigheid en nutteloos papegaaienwerk: ‘*fréquenter n’est pas s’instruire!*’⁴⁴ Het debat vertoonde duidelijk nog echo’s van de ‘schooloorlog’ die in 1879 was losgebarsten rond de Wet-Van Humbeeck, die de centrale overheid een sturende rol had gegeven bij het uitrollen van het neutraal onderwijs. Minister van Justitie Bara noemde het katholieke verzet hiertegen het werk van ‘*farizeeërs van de vrijheid*’, terwijl de katholieken vreesden voor het herstel van een ‘onvrij’ overheidsmonopolie, zoals voor 1830.⁴⁵

Uiteraard werd de onpartijdigheid van de beoordeling in twijfel getrokken. De conservatieve katholiek Woeste drong er in de Kamer op aan dat de kandidaten een verzegelde enveloppe zouden afgeven aan de voorzitter van de examenjury, om tussentijdse openingen of vervalsingen te voorkomen.⁴⁶ Zijn suggestie werd gevolgd. Ook werd de grens om te slagen ter discussie gesteld. 24 op 40 (12/20, *de lege lata* gekend bij wie aan de universiteit doceerde of les volgde voor 2004) was een absoluut minimum voor de liberale regering, een mildere 20 op 40 (‘10/20’) bood onvoldoende garanties. De progressief Jottrand bepleitte vruchteloos een sociaal amendement: wie als kind lessen had bijgewoond en dat kon staven, zou nog de helft van het gemiddelde moeten halen. Arbeiders, landbouwers of kleine middenstanders, zo redeneerde Jottrand, zouden op die manier worden ontraden om hun kinderen te dwingen tot arbeiden!⁴⁷

Onvermijdelijk werd de vaststelling van het examenprogramma voorafgegaan door een stevig debat. De regering voorzag een test in moraal (5), lezen en schrijven (10), hoofdrekenen (5), het metrisch stelsel (5), de moedertaal (5), aardrijkskunde (5) en geschiedenis (met ‘*les premières notions des institutions constitutionnelles*’ (5))⁴⁸. Kandidaten die het maximum haalden op de eerste vijf ‘gemakkelijke’ onderwerpen, kwamen volgens de ultramontaanse *Bien Public* hoe dan ook aan 25 op 40 punten, en waren dus geslaagd. Meer nog, indien de overheid de vragen op voorhand zou publiceren, om het voorspelbare karakter van de evaluatie te garanderen, zou dit niet leiden tot de even snelle circulatie van vaste antwoorden om uit het hoofd te leren?⁴⁹

Een ander klassiek element bij beoordelingen is de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van de examenjury. Woeste eiste een onafhankelijke voorzitter, ‘*pris en dehors de l’enseignement*’. Het progressief-liberale Kamerlid Janson trad hem bij: een extern lid zou net nuttig zijn, omdat het examen

⁴² *Ibid.*, 187.

⁴³ *BP*, 10 augustus 1880.

⁴⁴ *IB*, 9 augustus 1883 ; LORY, ‘La question’, 264.

⁴⁵ *BP*, 13 augustus 1883.

⁴⁶ *JB*, 14 augustus 1883.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Art. 4, KB 2 oktober 1883, *BS* 3 oktober 1883.

⁴⁹ *Le Bien Public*, 22 augustus 1883 [verder: *BP*]. Art. 5, KB 2 oktober 1883 verplichtte publicatie en vijfjaarlijkse bijwerking van een vragenrepositorium.

betrekking heeft op de uitoefening van politieke rechten. De gematigde katholiek Beernaert, toekomstig kabinetsleider, bestreed vervolgens de stelling dat er enkel punten werden opgeteld: '*Dès qu'il y a appréciation, il peut y avoir partialité*'. Hoe bekend klinkt dit ons niet in de oren? Ondanks het verzet van kabinetsleider Frère-Orban werd het amendement-Woeste bij zitten en opstaan aangenomen! De liberaal Buisson wist te verkrijgen dat de juryleden bij loting werden aangeduid in een ander kanton, *de même langue*'.⁵⁰

2. Senaat

'Le cens est une présomption de capacité, mais à la condition de ne pas tomber trop bas.'

Senaatsvoorzitter Baron de Selys-Longchamps⁵¹

Bij het debat in de Senaat verklaarde de katholieke 't Kint de Roodebeke uit het plattelandsdistrict Eeklo dat de tekst ongrondwettig was, aangezien het principe van de cijns, vervat in artikel 47, werd aangetast.⁵² Frère-Orban werd ervan beschuldigd impliciet terug te komen op de duidelijke keuze van de Volksraad om het capacitaire stemrecht uit te sluiten. Partijgenoot De Coninck uit het niet minder rurale Diksmuide waarschuwde dat de hervorming zou leiden tot het algemeen stemrecht, wat de conservatieve liberalen niet wilden, maar hij wel.⁵³

De liberale baron de Selys Longchamps uit Borgworm verwees deze redenering naar de prullenmand. De cijns 'te veel' verlagen zou er geen vermoeden van bekwaamheid meer van maken. Net door aan de minvermogenen de mogelijkheid te openen om het vermoeden van onbekwaamheid dat op hen rustte, te weerleggen, keerde men terug tot '*le système [...] qui a fondé notre nationalité*'.⁵⁴ Zou het overigens wel zo problematisch zijn om de Grondwet te wijzigen, die voorzag in een bijzonder hoge passieve cijns om in de Senaat te zetelen?⁵⁵ Waarom niet '*les hautes capacités ou les illustrations du pays*' toelaten tot de Hoge Vergadering?⁵⁶

't Kint zag de liberale regeringsleider als kwade genius die 13000 landbouwers schrapte, door het *tiers foncier* af te voeren. Deze bepaling (zie hoger) was voor katholieken van groot electoraal belang. De Gentse liberale burgemeester Lippens deed het voorstel op 13 augustus in de Kamer, samen met de uitsluiting van personen die van de openbare onderstand leefden. Ondanks groot misbaar van de katholieke oud-kabinetsleider Malou verwierp de meerderheid een vraag om uitstel. Minister van Binnenlandse Zaken Rolin-Jaequemyns sprong zijn burgemeester en stadsgenoot bij. De ultramontaanse *Bien Public* bestempelde het voorstel als een '*petit traquenard vénitien*'.⁵⁷

't Kint voorspelde dat de meeste kandidaten voor de bekwaamheidsproof een meelijwekkende mislukking zouden ondergaan. De Coninck haalde verder aan dat de liberalen alles hadden gedaan om de aanwezigheid van priesters bij verkiezingen tegen te gaan, maar nu net met één pennentrek stemrecht verleenden aan alle bedienaars van de erediensten. Wat kon dat de liberale regering echter

⁵⁰ Deze toevoeging werd gevraagd door het katholieke Kamerlid De Decker uit Antwerpen. Gelet op de sociale achtergronden van het taalgebruik was het examineren van een louter Nederlandstalige kandidaat (zonder diploma lager onderwijs) door een wellicht uitsluitend Franstalig onderwijzer problematisch.

⁵¹ *L'Indépendance Belge*, 18 augustus 1883 [verder *IB*].

⁵² *IB*, 18 augustus 1883. Tussen 1882 en 1884 controleerde de liberale meerderheid de Senaat.

⁵³ *Ibid.* Analooch diende het katholieke kamerlid Jacobs in de Kamer een amendement in om de cijns gelijk te trekken tussen de gemeente- en provincieraadsverkiezingen, aangezien het bekwaamheidsexamen voor beide verkiezingen gevolgen zou ressorteren. Dit werd afgewezen (*IB* 14 augustus 1883).

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ In 1880 waren er voor het hele grondgebied 507 verkiesbaren voor de Senaat, of 0,92 personen per 10 000 inwoners. ULB, Archives John Gilissen, nr. 48.

⁵⁶ *IB*, 18 augustus 1883.

⁵⁷ *BP*, 14-15 augustus 1883; LORY, 'La question', 266-268.

deren, als ze erop rekende dat alle ambtenaren vanaf 1500 frank jaarlijkse bezoldiging - uit hoofde van hun functie '*présupposé capable*'- voor haar zouden stemmen?⁵⁸ De Coninck nam de woorden van zijn Antwerpse collega Jacobs over, die eerder had gesteld dat de liberalen het 'algemeen ambtenarenstemrecht' hadden ingevoerd.⁵⁹ De *Journal de Bruxelles* besloot dat hoe dan ook 'de kabel was doorgeknipt' die het land nog verbond met het cijnskiesrecht.⁶⁰ De krant citeerde Bismarcks definitie van het parlementarisme: 'het vijgenblad van het despotisme', en besloot dat het ministerie van Frère slaafs gevolgd was door de parlementaire meerderheid.⁶¹

De katholieke Pirmez had eerder in kerkrechtelijke termen uitgelegd wat er aan de hand was: het capacitair kiesrecht zou als '*coadjutor*' (opvolger van een zetelend bisschop) zich niet bezighouden met bijzaken, maar het *jus successionis* (opvolgingsrecht) al op zak hebben. Door bekwaamheidskiezers toe te laten, had men niet gekozen voor de boom met de beste vruchten, maar voor die met de meeste vertakkingen.⁶² Wat was immers 'bekwaamheid'? Opleiding alleen kon maar één aspect zijn: de combinatie van sociale positie, netwerken, opvoeding, en tijd om aan de publieke zaak te besteden vormde een juiste '*garantie de juste discernement*',⁶³ bekroond door een effectieve bijdrage aan de lasten van Staat, provincie en gemeente.

Deze redenering kon evenwel ook worden omgekeerd. Een aanpassing van de fiscale *assiette* kon cijnskiesers schrappen. Omgekeerd kon dat niet meer met capaciteitskiezers, die dat voor het leven bleven. Op de bijeenkomst van de Nederduitse Bond in 1889 pleitte de Vlaamse voorman De Beucker voor het mobiliseren van de bekwaamheidskiezers, om het cijnskiesrecht af te schaffen:

*'Zijn exaam is een doopsel dat hem bijblijft, dat hem bevoegdheid geeft al werd hij ook arm als Job.'*⁶⁴

C. Op het terrein: politieke partijen op bekwaamheidskiezersjacht

'Welaan dus, werkbroeders, indien gij verstand wilt gebruiken, u allen als bekwaamheidskiezer aangeven en allen begonnen met u voortebereiden [sic]. Het is zoo [sic] moeilijk niet als men wel denkt [...] Begint te oefenen in de leervakken die gij op de lagere scholen leerdet [sic], bestudeert uwe spraakleer, de belgische [sic] geschiedenis en de landkaart en gij zult er komen [...] Met eenige uren in de week te offeren zal men niet met verkropte keel of beschaamde kaken op den dag der gemeentekiezing moeten staan, omdat men geen kiezer zij.'

Vooruit, 2 maart 1887⁶⁵

⁵⁸ Art. 1, 10°, Wet 24 augustus 1883, BS 25 augustus 1883. In totaal waren achttien categorieën 'vermoedelijk bekwamen' ingesteld. Gelijkaardig: HB, 4 november 1887: 'Hoe haatlijk het is dat de kiezers, die het brood uit de hand van hunne meesters ontvangen en van hen afhangen, dezelfde rechten genieten als een cijnsbetaler'. De kiezers die de proef met succes doorstaan hadden, moesten inzien dat de gelijkstelling van ambtenaren een discriminatie was van wie door examen '*prouvé capable*' was (HB, 27 oktober 1889). In totaal verkregen in 1884 10674 ambtenaren het stemrecht voor de provincie, en 9836 voor de gemeente (LORV, 'La question', 272-273).

⁵⁹ IB, 10 augustus 1883.

⁶⁰ JB, 18 augustus 1883.

⁶¹ Ibid.

⁶² BP, 9 augustus 1883.

⁶³ THIMUS, *Traité*, vol. 2, 4.

⁶⁴ HB, 21 mei 1889.

⁶⁵ Vooruit, 2 maart 1887.

Het kiezerskorps voor de gemeenteraad groeide met bijna een kwart bij de verkiezingen van 1884.⁶⁶ Op deze manier konden ambachtslieden, arbeiders en leerjongens, dagloners en boeren of bedienden die buiten de fiscale criteria van de cijns vielen, stemmen. Tussen 1883 en 1893 slaagden jaarlijks gemiddeld iets minder dan 6000 van de opgedaagde 9000 examinandi.⁶⁷ De plaatselijke impact verschilde. Op de kiezerslijsten van 1892 telt een landelijke gemeente als Avelgem meer dan 1400 gemeentekiezers, waarvan slechts 381 capaciteitskiezers. Deze groep telde 39 '*capacitaires de droit*' (op basis van diploma of gelijkgestelde beroepsactiviteit), en 342 '*capacitaires après examen*'.⁶⁸ In Luik maakten deze categorieën een kwart van het kiezerskorps uit, met een opvallend overwicht voor de bekwaamheidskiezers van rechtswege (2664)⁶⁹. In Brussel (14547 kiezers) omvatten de capaciteitskiezers van rechtswege meer dan een vijfde van het kiezerskorps (3163), en was deze groep meer dan twee keer zo talrijk als de capaciteitskiezers op examen.⁷⁰ In Antwerpen was een kwart van de 20448 ingeschreven kiezers bekwaamheidskiezer, zij het met een sterkere proportie kiezers op examen (2755 tegenover 2576).⁷¹

Deze cijfers vormen de weerslag van een drang bij alle politieke partijen om zoveel mogelijk extra kiezers het examen te laten afleggen.⁷² Voor de pas opgerichte BWP (1885) was de uitbreiding van de kiesgerechtigde arbeiders evident een topprioriteit.⁷³ De eerste editie van de krant *Vooruit* (31 augustus 1884) verscheen ongeveer tegelijk met de wet⁷⁴. Reeds in oktober 1884 raakten verschillende arbeiders verkozen.⁷⁵ Ook de *Fédération des Cercles catholiques et Associations conservatrices* rond Woeste voelde duidelijk de noodzaak om de electorale basis uit te breiden.⁷⁶ In Antwerpen richtten de katholieken een eigen Bekwaamheidskiezersbond op.⁷⁷ Dit ging gepaard met lessen,⁷⁸ maar ook met socialisatie in besloten bijeenkomsten, feesten,⁷⁹ optochten⁸⁰ en uitstappen.⁸¹ Verschillende berichten

⁶⁶ 97688 gemeentelijke capacitairen, provinciaal 106532 (LORY, 'La question', 272-273). In 1883 slaagden 49622 kandidaten rechtstreeks en 1206 na beroep, meestal tussen 21 en 35 jaar oud. 80% van de Franstaligen slaagden, 68,24% van de Nederlandstaligen, en 65,32% van de Duitstaligen.

⁶⁷ LORY, 'La question', 273.

⁶⁸ *Annuaire statistique de la Belgique*, 26 (1895), 133 [Hierna ASB].

⁶⁹ *Ibid.*, 134.

⁷⁰ *Ibid.*, 132. 29% van de ingeschreven kiezers waren capaciteitskiezers.

⁷¹ *Ibid.*

⁷² De praktische modaliteiten van het examen werden bepaald in een lijvig KB van 2 oktober 1883, *BS* 3 oktober 1883; Zie ook F. LAMBOT, *Les examens électoraux 1883-1893*, onuitg. Licentiaatsverhandeling geschiedenis ULB, 1983.

⁷³ LORY, 'La question', 271 (voorbeelden uit Verviers, Schaarbeek, Seraing).

⁷⁴ In hetzelfde jaar woonden te Gent 28 leerlingen de lessen bij van een eerste bekwaamheidskiezersschool. G. VANSCHOENBEECK, *De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen: le 'monde socialiste gantois' en de Gentse socialistes vóór de Eerste Wereldoorlog*, onuitg. doctoraatsverhandeling Geschiedenis UGent, 1992, 575.

⁷⁵ Zij het op liberale lijsten. Pierson, *Histoire du socialisme*, 79; *Vooruit*, 21 oktober 1884.

⁷⁶ K. DESTOOP, *Politieke evolutie te Oudenaarde, 1787-1921*, onuitg. Licentiaatsverhandeling geschiedenis UGent, 1982, 58. In Oudenaarde werden niet alleen de 'leergangen in het Vlaams' van de Katholieke Kring, maar ook die van het (liberale) Vrijzinnig Verbond ingericht (*Ibid.*, 109).

⁷⁷ *HB*, 20 juni 1884. Zie L. DE WIN, *De evolutie van de katholieke partijstructuren te Antwerpen, 1872-1893*, onuitg. licentiaatsverhandeling Geschiedenis UGent, 1978, 85.

⁷⁸ *HB*, 3 februari 1891; *Vooruit*, 2 maart 1887.

⁷⁹ *HB*, 7 september 1890: 'algemeen en buitengewoon' feest der katholieke Bekwaamheidskiezers.

⁸⁰ *HB*, 19 juni 1891: bijeenkomst van de Bekwaamheidskiezersbond van de Vijfde Wijk, om 'met vaandel aan 't hoofd' op te trekken.

⁸¹ *HB*, 15 oktober 1891: 'Een aantal leden van den St-Jozefskring legt jaarlijks exaam [sic] af als bekwaamheidskiezer en om de kroon op het werk te zetten doet hij [M. Druyts] alle jaren met 'zijne jongens' een leerzaam en aangenaam reisje.'

vragen om gebruikte boekjes terug te brengen of op te halen.⁸² Handboeken werden aangeprezen, met 'dictaten met taalkundige en spellingregelen' als 'nuttig' en 'plezierig boekje om te lezen' [sic].⁸³ Her en der groeiden de 'Bekwaamheidskiezersbonden' uit tot 'ware partijkernen'.⁸⁴ Bekwaamheidskiezers vervoegen progressief-liberale verenigingen,⁸⁵ maar nemen evengoed deel aan partijpolls bij de liberale doctrinaire kiesverenigingen.⁸⁶ De hervorming zou uiteindelijk het meest hebben gerendeerd voor de katholieken.⁸⁷

Oproepen om deel te nemen aan het examen, dat jaarlijks in april en september in de hoofdplaatsen van de gerechtelijke kantons werd georganiseerd, werden verspreid via de *Vooruit*.⁸⁸ In kranten van alle politieke strekkingen doken anonieme lezersbrieven op, of verklaringen bij schenkingen van 'een bekwaamheidskiezer' bij collectes voor verschillende politieke doelen.⁸⁹ Dit kan worden gezien als een bijkomend teken van participatie aan het algemene politieke leven, wat de uitbreiding van de rechten van deze groep, dan wel de uitbreiding van het stemrecht in het algemeen, steeds logischer deed worden.⁹⁰ De mogelijkheid om het kiesexamen in het 'Vlaams' af te leggen, leidde tot een lichte verwatering van de Franstalige dominantie in het kiezerskorps.⁹¹

Bijzonder opmerkelijk is dat een aantal BWP-militanten politiek actief worden dankzij de activiteiten van een liberale bekwaamheidskiezersbond, of door de lessen te volgen van de lagere scholen die door liberale stedelijke besturen werden ingericht. Een voorbeeld van het laatste is de opkomst van de Gentse socialist Anseele en Van Beveren.⁹² Een voorbeeld van het eerste kan gevonden worden in de opkomst van de BWP in de Rupelstreek.⁹³ Daarnaast worden de nieuw gepolitiseerden aangespoord om hun stem te laten horen om te ijveren voor verbeteringen aan de taalwetgeving.⁹⁴

Uiteraard ging de hervorming gepaard met fraudeaantijgingen. Door het meerderheidssysteem konden een paar stemmen verschil leiden tot de toewijzing van alle zetels. Het gelijkstellen van

⁸² HB, 14 en 21 november 1890; *Vooruit*, 19 januari 1888.

⁸³ HB, 11 februari 1885. Zie bijvoorbeeld X., *Handboek voor den candidaat-bekwaamheidskiezer bewerkt naar het officieel vragenboek der kiesexamens voor het vijfjarig tijdvak 1889-1893*, Sint-Truiden, Leenen, 1889.

⁸⁴ Van Eenoo, 'De evolutie', 343. Zie ook Lokeren, waar de katholieke 'Bond der Bekwaamheidskiezers', met een toneelkring en mannenkoor, in 1893 wordt omgevormd tot 'Katholieke Strijdersbond', om – door de eerste grondwetsherziening – ook de niet-capacitaireren aan te trekken (V. VAN DEN DURPEL, *Partijpolitiek in een provinciestad: de katholieke stroming te Lokeren tussen 1870 en 1914*, onuitg. licentiaatsverhandeling geschiedenis UGent, 1984, 125, 146).

⁸⁵ *Vooruit*, 17 januari 1889. Tussen 1887 en 1900 zijn de progressieve liberalen apart georganiseerd als politieke partij. X. MABILLE, *Nouvelle histoire politique de la Belgique*, Bruxelles, CRISP, 2011, 169.

⁸⁶ HB, 31 mei 1892; *De Koophandel*, 5 november 1884.

⁸⁷ LORY, 'La question', 274.

⁸⁸ *Vooruit*, 8 maart 1887, 30 maart 1887: 'Wees niet bevreesd, omdat gij denkt niet genoegzaam geleerd te zijn, het is zoo moeilijk niet als gij wel denkt; want wie het nu verwaarloost, zal toekomstige jaar, met de gemeentekiezing, innerlijk groot spijt hebben.' Art. 3, KB 2 oktober 1883, BS 3 oktober 1883.

⁸⁹ *Vooruit*, 5 november 1884: 'inschrijvingslijst ten voordeele der kiezing in Duitschland'.

⁹⁰ Andere voorbeelden van verklaringen bij schenkingen: 'de woesten Woeste is vandaag het caloten congres komen voorzitten'; 'Nooit hebben wij een schooner garçon de café gezien'; 'nooit de vrienden der vuillappen van Ronse en Maltebrugge op het stadhuis', 'omdat den 8 mei de roode vlag in Ieperen zal wapperen' (*Vooruit*, 30 april 1887).

⁹¹ DESTOOP, *Politieke evolutie*, 109: 84 'vlaamssprekendende' en 48 'Franstalige handsschriften' worden door de jury gunstig beoordeeld in 1883. Het examen kon ook in het 'Duits' worden afgelegd, art. 2, KB 2 oktober 1883, BS 3 oktober 1883.

⁹² P. KENIS, *Het leven van Anseele*, Gent, De Vlam, 1949, 214.

⁹³ A. VAN LAAR, *Geschiedenis van de Arbeidersbeweging te Antwerpen en omliggende*, Antwerpen, Ontwikkeling, 1926, 183-194.

⁹⁴ HB, 9 februari 1890.

sommige beroepen en functies leidde tot grote betwistingen. Zo beschuldigde *Het Handelsblad* de liberale burgemeester Boeye van Kallo ervan 'de werklieden van het fabriek [...] door zijn toedoen tot bekwaamheidskiezer' te hebben gemaakt.⁹⁵ Omgekeerd stelde de liberale *De Koophandel* de 'clericalen' voor als de partij die de 'schoonen eretitel van bekwaamheidskiezer' zal afnemen, om het 'eerediploma' van de kiezer 'aan stukken te scheuren'.⁹⁶ Een beroep uitgeoefend in het buitenland leidde zelfs tot een arrest van het Hof van Cassatie in verenigde kamers.⁹⁷

II. AMS, of de terugkeer van de elitaire capaciteiten

'Kan er in het brein van een eenvoudigen werkman niet een zoo gezond verstand steken als in het brein van eene bekwaamheidskiezer!'

Persoons, Kamer van Volksvertegenwoordigers, 31 januari 1913⁹⁸

A. De Grondwetsherziening van 1893

Indien bekwaamheidskiezers herhaaldelijk konden deelnemen aan de gemeentelijke en provinciale verkiezingen, was het onvermijdelijk dat de vraag tot uitbreiding van het statuut tot de parlementsverkiezingen zou komen.⁹⁹ Kamer en Senaat aanvaardden, zetelend als constituante, onder zware druk van de straat, het voorstel-Nyssens om het algemeen stemrecht 'te temperen door het meervoudig stemrecht'.¹⁰⁰ Het kiezerskorps vertienvoudigde, maar door bijkomende stemmen kon het gewicht van de 'nieuwe' kiezers worden geneutraliseerd.¹⁰¹ Het capacitaire element in het herziene artikel 47 van de Grondwet kende twee extra stemmen toe aan houders van een hoger diploma.

Deze elitaire groep was iets groter dan in 1830, maar uiteraard veel kleiner dan die van 1883.¹⁰² Per honderd Kamerkiezers was het aandeel 'capaciteiten' (drie stemmen) bijzonder beperkt: 3,16%. De meeste 'pluralen' waren gezinshoofd (27%, twee stemmen) of eigenaar (23%, twee stemmen).¹⁰³ Binnen de groep 'pluralen' waren proportioneel meer plattelandskiezers.¹⁰⁴ De katholieke partij behield zo de absolute meerderheid (104 zetels). De liberale partij ondervond nadeel van de

⁹⁵ *HB*, 18 oktober 1887. De verkiezing werd beslecht met achttien stemmen verschil op 207 geldig uitgebrachte stemmen. Analoog: *HB*, 6 oktober 1888.

⁹⁶ *De Koophandel*, 22 mei 1884.

⁹⁷ *HB*, 9 juli 1886. In casu werd een 'meestergast, buiten 's lands werkende in eene fabriek' het kiesrecht ontzegd. Meestergasten met minstens 25 arbeiders onder zich waren gelijkgesteld (art. 1, 5°, *in fine*, Wet 23 augustus 1883). De *ratio legis* voor deze bijkomende gelijkgestelde categorie was die van een '*récompense publique*' voor het uitoefenen van bijzonder nuttige beroepen. De katholieken betwistten de pertinentie van de weerhouden lijst, die de landbouwsector zou hebben verwaarloosd (Barthélémy, *Organisation*, 185 en 192). Cass. 7 juli 1886, *Pas.* 1896, 294-298: '*il n'a pu entrer dans la pensée du législateur d'admettre l'exercice des fonctions de contremaître dans une usine ou fabrique située en dehors du territoire belge comme un signe de capacité certain, indéniable et susceptible d'être facilement contrôlé par les pouvoirs publics*'. Analoog (magazijnier met leiding over 25 personen): Cass. 9 april 1890, *Pas.* 1890, I, 163. Zie daarnaast over formele aspecten Cass. 11 april 1893, *BJ* 1893, kol. 950-953. Cass. 15 april 1890, *Pas.* 1890, I, 174.

⁹⁸ Liberaal volksvertegenwoordiger voor Sint-Niklaas, woorden weergegeven in *Vooruit*, 1 februari 1913.

⁹⁹ *Vooruit*, 11 november 1885.

¹⁰⁰ ERRERA, *Traité*, 24.

¹⁰¹ *Ibid.*, 141. Errera legt dit systeem uit een aristotelisch idee van gelijkheid: stemmen blijft een functie (in het verlengde van 1831), en geen natuurlijk recht.

¹⁰² Zie het smalende *Laatste Nieuws* van 20 oktober 1895: 'Daartusschen kunnen wij eenen aanduiden die ook een diploma bezit van volledige studie [...] terwijl datzelfde heerschap destijds zijn exaam voor bekwaamheidskiezer aflegde en eene groote buis kreeg.'

¹⁰³ ERRERA, *Traité*, 141, op basis van de electorale statistiek voor 1908.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 142: in Brussel zijn er gemiddeld 147 stemmen voor 100 kiezers, terwijl dit in Asse oploopt tot 162. In Antwerpen gemiddeld 151 per 100, maar in het landelijke Kontich 171, in Anderlecht 136 stemmen per 100 kiezers, in Zellik 169.

combinatie van meerderheidssysteem en uitbreiding van het stemrecht, en zakte tot 20 zetels. De doorbraak van de BWP leidde door het meerderheidssysteem tot 28 verkozenen.

B. De 'Wet der Vier Schanden' (1895): terugkeer van de ongelijkheid

De hervorming van de gemeentewet door het kabinet-de Burlet (1895)¹⁰⁵ beëindigde het systeem van 1883. Ze maakte bemoeilijkte doelbewust de doorbraak van de BWP op lokaal niveau. In de eerste plaats werd de leeftijdsgrens voor het actief stemrecht opgetrokken naar dertig jaar.¹⁰⁶ Vervolgens konden kiezers niet meer tot drie, maar zelfs tot vier stemmen cumuleren.¹⁰⁷ Een derde, corporatistisch element, waren bijkomende verkiezingen op de zondag na verkiezingsdag, gehouden door gemeenten met meer dan 20000 inwoners. Werknemers en werkgevers verkiezen een gelijk aantal bijkomende raadsleden. Deze belangenvertegenwoordiging benadeelde uiteraard de werknemers.¹⁰⁸ De electorale statistieken voor 1903 maken duidelijk dat in Antwerpen 3484 '*chefs d'industrie*' vier extra raadsleden konden verkiezen voor de gemeenteraad, evenveel als 7049 'arbeiders'. In Gent en Luik was de wanverhouding nog exorbitanter.¹⁰⁹

Belangrijk was ook dat de wet der 'vier schanden' als laatste 'schande' de zetelverdeling afhankelijk maakte van de uitslag in de eerste ronde. Het meerderheidssysteem bleef de lijst die in de eerste ronde een meerderheid haalde, belonen: *alle* zetels kwamen haar toe. Was dit niet het geval (zoals in de grote agglomeraties), dan werden de zetels naar evenredigheid toegewezen.¹¹⁰ In de praktijk was ook deze wet, net als die van 1883, onmachtig om het door de meerderheid beoogde resultaat te bereiken. In Wallonië haalde de BWP de absolute meerderheid in meerdere grote gemeenten. Op termijn konden socialistisch-liberale kartels in de steden de katholieken zelfs (tijdelijk) elimineren.

Conclusie

De gelijkheid van alle burgers voor de wet, geproclameerd door artikel 6 van de Grondwet van 1831, sterkt zich tussen 1883 en 1895 duidelijk niet uit tot de politieke rechten van arbeiders. De geleidelijke verruiming van het kiezerskorps speelde zich af in radicaal andere sociale en culturele omstandigheden dan we vandaag kennen. Sociale strijd was uiteraard doorslaggevend voor de uitbreiding van de groep 'kiesbekwamen'. Toch geldt ook dat geen enkele politieke beweging vanaf 1883 de onmondigheid van de nieuw gediplomeerde of gelijkgestelde kiezers kon blijven cultiveren. Wie 'slechts' een diploma lager onderwijs had, woog meer dan tien jaar even zwaar als een grootgrondbezitter of een gezinshoofd. Daardoor komen niet alleen sociale, maar ook taaleisen naar voren. Tien jaar voor de eerste grondwetsherziening gold in het efemere capacitair systeem dat alle stemmen gelijk waren, wat meteen de restrictieve regeling van 1895 verklaart.

¹⁰⁵ A. DELCROIX, *Loi électorale communale*, Bruxelles, Guyot, 1895.

¹⁰⁶ M. SAUVEUR, *Statistique du vote plural en Belgique*, Bruxelles, Hayez, 1908, 9 [Verder : SAUVEUR, *Statistique*]. De bijkomende voorwaarde van drie jaar domicilie doet de rekening nog verder oplopen. Arbeiders verhuisden frequent om den brode: wie als dertigjarige verhuisde op een jaar afstand van de verkiezingen, diende te wachten tot de volgende verkiezingen om te kunnen stemmen.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 10.

¹⁰⁸ WITTE, 'Experiment', 25-26, 44-46.

¹⁰⁹ SAUNIER, *Statistique*, 12.

¹¹⁰ *Le Peuple*, 26 augustus 1895. Zie F. DHONDT, 'Justice and equality for all? Proportional representation in Belgium and France (1883-1921)', *Seqüência* 41 (2019), nr. 86, 28-62.